

TA'MINOTNING LOGISTIK HARAJATLARINI NAZORAT QILISH VA ULARNING BUXGALTERIYA HISOBINI TAKOMILLASHTIRISHDA MOLIVAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARINI QO'LLASH ISTIQBOLLARI

Xojiboyev Muxiddin Shodimuxammedovich – i.f.n., dotsent.

Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar ishtituti

Anatotsiya: Hozirgi kunda moliyaviy hisobotlarni O'zbekiston buxgalteriya hisobi milliy standartlaridan Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga mos keladigan hisobotlarga o'zgartirish amaliyoti bo'yicha bir qancha ijobiy ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, ushbu maqolada ta'minotning logistik harajatlarini nazorat qilish va ularning buxgalteriya hisobini takomillashtirishda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini qo'llash istiqbollari yuzasidan fikr va mulohazalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Logistik xarajatlar, ta'minot, ishlab chiqarish, tayyor mahsulot mahsulot, moliyaviy hisobot, tovar-moddiy zaxiralar.

Zamonaviy sharoitda kundalik faoliyatida rejalashtirish tizimidan foydalanmaydigan korxonani tasavvur qilish qiyin. Biroq, ishlab chiqaruvchi korxonalarda va iqtisodiyotning bu sohasida rejalashtirish va buxgalteriya hisobining o'ziga xos xususiyatlarini e'tiborga olish lozim.

Ishlab chiqaruvchi korxonalar ko'lami va ixtisosligi bo'yicha farq qiladi. Ular mahsulot ishlab chiqarish va sotishning o'ziga xos xususiyatlariga ega. Shu bilan birga, ishlab chiqarishni rejalashtirish jarayoni ushbu sohadagi barcha korxonalar uchun juda muhim ahamiyatga ega. Mahsulotlarni sotish rejalariga muvofiq ishlab chiqarish uchun kerakli miqdordagi xom ashyoni sotib olish kerak.

O'zbekistonda qabul qilingan 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishlari bo'yicha Harakatlar strategiyada "Xalqaro iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish, shu jumladan yetakchi xalqaro va xorijiy moliyaviy institutlar bilan aloqalarni kengaytirish yo'li bilan, puxta o'ylangan tashqi qarzlarni siyosatini amalga oshirishini davom etish, jalb qilingan xorijiy investisiyalar va kreditlardan samarali foydalanish" vazifasi respublikada xalqaro moliyaviy institutlar bilan chambarchas hamkorlikni yo'lga qo'yishni dolzarb masala sifatida ko'rishni talab qilmoqda¹. Xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni yangi darajaga ko'tarish uchun biznes tili bo'lgan buxgalteriya hisobining xalqaro miqyosidagi tizimini korxonalarimizga tadbiiq qilish kerak. Bunda asosiy vosita korxonalar moliyaviy hisobotlarini Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) asosida tayyorlash bo'ladi.

Hozirgi kunda moliyaviy hisobotlarni O'zbekiston buxgalteriya hisobi milliy standartlaridan (BHMS) Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga (MHXS) mos keladigan hisobotlarga o'zgartirish amaliyoti bo'yicha yetarli tajriba mavjud emas. Shuning uchun amaliyot bilan shug'illanayotgan

¹ 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishlari bo'yicha harakatlar strategiyasi. 2017. strategy.regulation.gov.uz.

buxgalterlar yetakchi davlatlar va qo'shni davlatlarda shakllantirilgan tajribalarni o'rganishi hamda shu asosida milliy tizmini shakllantirishi kerak. Hozirgi kunda juda ko'p davlatlarda kam e'tibor qaratilgan milliy mentalitet va maxalliy korxonalaridagi korporativ madaniyatga ham asosiy e'tibor qaratilishi maqsadga muvofiq.

Mavjud qiyinchiliklarga qaramay, ishlab chiqarish korxonalarida rejalashtirish tizimini joriy etish quyidagi ta'sirlarni keltirib chiqaradi:

Umumiy ishlab chiqarish umumiy bo'lim xarajatlarini byudjetlashtirish orqali ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish. Ishlab chiqarish xarajatlarini rejalashtirish korxonaga qiymat qo'shmaydigan ko'plab de-fakto xarajatlarni aniqlaydi.

Standartlar va texnologik xaritalarni qayta ko'rib chiqish hisobiga ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish. Buzilgan standartlar ishda o'g'irlik va boshqa qonunbuzarliklarni qamrab oladi. Ko'pgina loyihalarimizda standartlarni qayta ko'rib chiqish natijasida ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish samarasi ishlab chiqarish xarajatlarining 0,3 dan 4,5% gacha bo'lgan.

Tayyor mahsulotlar va materiallar zaxiralari tarkibidagi o'zgarishlar. "Talab taklifni belgilaydi" degan xaqli iboraga qaramay, ko'plab korxonalarining ishlab chiqarishi sotish rejasi emas, balki ishlab chiqarish rejasi bilan belgilanadi. Buning natijasi, bir tomondan, iste'molchilar talab qilmagan tovarlar omboridagi ortiqcha, ikkinchi tomondan, zarur mahsulotlarning yetishmasligi. Bu muammoning echimi – bu sotish byudjeti va ishlab chiqarish byudjeti o'rtasidagi qattiq bog'liqlikdir, buning uchun ishlab chiqarish menejerlari sotishni rejalashtirish jarayonini tushunishni emas, balki tijorat xodimlarining ishlab chiqarish jarayonining o'ziga xos xususiyatlarini ham talab qiladi. Tijorat va ishlab chiqarish xizmatlarining yaxshi muvofiqlashtirilgan va muvofiqlashtirilgan ishining natijasi-likvid bo'lmagan zaxiralarning kamayishi va omborda talab qilinadigan mahsulotlarning yetishmasligi ehtimoli. Byudjet tizimini joriy etish taklif shartlarini tahlil qilishning sifat jihatdan yangi bosqichga o'tish imkoniyatini beradi. Turli pudratchilar tomonidan taklif qilingan. Byudjetni rejalashtirish tizimini joriy etilishi bilan boshqa hisob -kitoblar tizimi uchun narxlarning tarkibi bo'yicha barcha shartlarni solishtirish mumkin bo'lgan shaklga keltirish mumkin bo'ladi. Bundan tashqari, hisob-kitoblarning likvidlik darajasini hisobga olgan holda (pul bo'lmagan vositalardan foydalanganda) turli provayderlarning narxlar va shartlarini solishtirish mumkin.

Yopiq rejalashtirish tizimining ajralmas qismi bo'lgan boshqaruv buxgalteriya tizimini ishlab chiqish va joriy qilishda menejerlar buxgalteriya hisobining turli standartlarining integratsiyasi yoki mosligi bilan bog'liq savollarni tobora ko'paytirmoqda. Boshqaruv hisobi va hisoboti IAS, IFRS, US GAAP yoki aralash versiyaga muvofiq amalga oshirilishi mumkin. Ammo bu standartlarning har biri o'ziga xos foydalanish xususiyatlariga ega. Rejalashtirish tizimi kelajakdagi iqtisodiy faoliyatga qaratilgan. IFRS ro'yxatga olish va sodir bo'lgan voqealarni hisobotlarda aks ettirishni tartibga soladi. Shubhasiz, byudjet tizimidagi rejalashtirish va boshqaruv hisobi o'zaro bog'liq bo'lishi kerak. Bu, birinchi navbatda, reja-faktlar tahlilini mazmunli va taqqoslanadigan qilish uchun kerak.

IFRS ni korxonalar uchun yagona standart sifatida tanlash va ushbu standartlar, shuningdek tasdiqlangan asosiy buxgalteriya siyosati va asosiy hisobot shakllari, buxgalteriya balansi, daromadlar to'g'risidagi hisobot va pul oqimi to'g'risidagi hisobotni tuzish butun byudjetni olish imkonini beradi. IFRS dan foydalanish hisobotdagi har bir raqamning bir xil talqin qilinishini ta'minlaydi, shu asosda biz moliyaviy ko'rsatkichlarni har qanday tahlil kontekstida osongina

taqqoslashimiz mumkin. Taqqoslash natijalari, shuningdek, rejalashtirilgan va haqiqiy ma'lumotlarning tahlili oldindan belgilangan va tasdiqlangan maqsadlarga erishish uchun harakatlarni to'g'rilash uchun tegishli boshqaruv qarorlarini o'z vaqtida qabul qilish imkonini beradi. Korxonalar guruhidagi yagona hisobot standartlari aktivlarni tez va to'g'ri konsolidasiyalashga imkon beradi, ularni shaffof qiladi va mulk egalari va yuqori menejmentga strategik va operativ qarorlar qabul qilish uchun yetarli tahliliy ma'lumotlarni beradi.

IFRS ga o'tishda korxonalar to'rt asosiy maqsadni ko'zlaydilar:

- manfaatdor foydalanuvchilar uchun moliyaviy hisobotlarning shaffofligini oshirish, birinchi navbatda potensial investorlar. IFRS hisoboti xorijiy investorlarni jalb qilish vositasi sifatida ishlatiladi;

- IFRS bo'yicha moliyaviy hisobotda keltirilgan ma'lumotlarning to'liqligidan boshqaruv maqsadlarida foydalanish. Moliyaviy -xo'jalik faoliyatini rejalashtirishda korxonalar rahbariyati xalqaro standartlar talablariga moslashtirilgan buxgalteriya hisobi ma'lumotlari bilan ishlaydi

- korxonaning ijobiy imidjini yaratish, brend xabardorligini oshirish, reytinglarda ishtirok etish
- "asosiy korxonalar ochiq aksiyadorlik jamiyatlari bo'lgan va qimmatli qog'ozlari qimmatli qog'ozlar bozorida savdo tashkilotchilari orqali muomalaga chiqariladigan" korxonalar guruhlari uchun buxgalteriya hisobi to'g'risidagi qonun hujjatlariga o'zgartirishlar kiritish.

Xalqaro moliyaviy hisobot standartlarining (IFRS) asosiy qoidalarini ishlab chiqaruvchi korxonani boshqarish maqsadlarida foydalanish imkoniyatini tahlil qilib, xalqaro boshqaruv hisobi amaliyoti bilan aniq bog'liqlik mavjud.

BHXS 2 "Tovar-moddiy zaxiralar"ga muvofiq, ishlab chiqarish korxonalarida ushbu toifaga quyidagi aktivlar guruhlari kiradi:

- ishlab chiqarish jarayonida foydalanish uchun mo'ljallangan xomashyo va materiallar (xom ashyo);
- korxonalar tomonidan ishlab chiqarilgan va sotish uchun mo'ljallangan tayyor mahsulotlar;
- tugallanmagan ishlab chiqarish - tayyorlik bosqichiga yetmagan mahsulotlar, keyinchalik takomillashtirish uchun mo'ljallangan yarim tayyor mahsulotlar (bajarilmayotgan ish).

Buxgalteriya hisobining xalqaro amaliyotida xarajatlarni hisobga olishning bir necha usullari mavjud:

- abzorpshtn xarajatlar usuli;
- to'g'ridan -to'g'ri xarajatlar usuli;
- funksiyalar bo'yicha xarajatlarni hisobga olish (faoliyatga asoslangan xarajatlar) va boshqalar.

Xarajatlarni hisobga olish usulini tanlash, shuningdek ularning tasnifi qanday boshqaruv muammosini hal qilish kerakligiga bog'liq. Boshqaruv hisobi bo'yicha bizning va xalqaro amaliyotimizni tahlil qilib, ishlab chiqaruvchi korxonalar oldida turgan quyidagi asosiy vazifalarni ajratib ko'rsatishimiz mumkin:

- ishlab chiqarilgan mahsulot tannarxini hisoblash va olingan foyda miqdorini aniqlash;
- boshqaruv qarorlarini qabul qilish va rejalashtirish;
- mas'uliyat markazlarining ishlab chiqarish faoliyatini nazorat qilish va tartibga solish.

Ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olish nuqtai nazaridan IFRS 2 "Inventarizatsiya" me'yorlari haqida batafsil to'xtalib o'tamiz. Tovar -moddiy zaxiralarning tannarxiga zaxiralarni hozirgi holatiga yetkazish uchun sotib olish, qayta ishlash va boshqa xarajatlar kiradi.

Qayta ishlash xarajatlari ishlab chiqarishga chiqarilgan xom ashyoni qayta ishlash bilan bevosita bog'liq bo'lgan xarajatlarni o'z ichiga oladi. IFRS 2 ga binoan "Zaxiralar" xarajatlari to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita, doimiy va o'zgaruvchan bo'linadi. Xarajatlarning bu guruhlanishi ishlab chiqarilayotgan mahsulot tannarxini hisoblash va olingan foyda miqdorini aniqlash uchun boshqaruv hisobida keng qo'llaniladi. Masalan, xarajatlarni o'zgaruvchilar va doimiylarga bo'lish boshqaruv hisobi uchun hisob -kitob tizimining asosini tashkil etadi - bu to'g'ridan -to'g'ri xarajatlar usuli. Moliyaviy hisobot uchun bu usulga ruxsat berilmagan.

IFRS 2, shuningdek, yutilish xarajatlarining an'anaviy usulini tartibga soladi. Shu bilan birga, o'zgaruvchan ishlab chiqarish xarajatlari ishlab chiqarishning haqiqiy hajmiga mutanosib ravishda birlik tannarxiga kiritiladi, ya'ni. bu xarajatlarni taqsimlash uchun asos "haqiqiy ishlab chiqarish quvvati" ko'rsatkichidir.

Bular. bu xarajatlarni taqsimlash uchun asos "normal ishlab chiqarish quvvati" ko'rsatkichidir. Oddiy ishlab chiqarish quvvati - bu odatdagi ish sharoitida bir necha davrlardagi o'rtacha ko'rsatkichlarga asoslangan kutilayotgan ishlab chiqarish hajmi.

Ushbu qoida mahsulot tannarxiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi va ishlab chiqarish korxonalarini IFRS standartlariga ustunlik berishlari kerak.

Tovar -moddiy zaxiralar tannarxi joriy davr xarajatlari sifatida tan olingan quyidagi xarajatlarni o'z ichiga olmaydi:

- xom ashyo, ishchi kuchi va boshqa ishlab chiqarish xarajatlarining ortiqcha yo'qotilishi;
- saqlash xarajatlari, agar ular keyingi bosqichga o'tish uchun ishlab chiqarish jarayonida zarur bo'lmasa;
- aksiyalarni joriy joylashuvi va holatiga yetkazish bilan bog'liq bo'lmagan ma'muriy xarajatlar;
- sotish xarajatlari.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash mumkin, IFRS ga muvofiq nafaqat moliyaviy, balki boshqaruv hisobini yuritish ham muvaffaqiyat qozonadi. Shunday qilib, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tishning iqtisodiy foydasi yaqqol ko'rinib turibdi, ular moliyaviy ma'lumotlarning shaffofligini ta'minlashga va real vaziyatni aks ettirishga qaratilgan, bu esa korxonalar hisobotidan foydalanuvchilarga to'g'ri, xabardor boshqaruv qarorlarini qabul qilishga imkon beradi. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini joriy etish, uni tashkil etishning barcha darajalarida amaldagi buxgalteriya tizimini keskin takomillashtirish va isloh qilishga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishlari bo'yicha harakatlar strategiyasi. 2017. strategy. regulation. gov.uz.
2. Неруш Ю.М. Логистика: учебник для вузов. - 2-е изд., перераб. И доп. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. -389 с.

3. Гаджинский А. М. Логистика: Учебник для высших и средних специальных учебных заведений.— 2-е изд.— М.: Информационно-внедренческий центр "Маркетинг", 1999. — 228 с.
4. С.С.Фуломов, Ю.Т.Додобаев, М.О.Осмонов. Логистика. – Олий ўқув юртлари талабалари учун кўлланма. Тошкент-2001й.
5. Экономика предприятия: Пер. с нем. – М. : ИНФРА – М, 2011.- XVI, 928 с.
6. М.Хожибоев. “Роль анализа финансового состояния в разработке финансовой политики предприятия”. Economics. 2019. 5 (43). ООО «Олимп» <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-analiza-finansovogo-sostoyaniya-v-razrabotke-finansovoy-politiki-predpriyatiya>
7. Khomolov H., Mamajonov A., Khozhiboev M., Iskandarov S. “The procedure for auditing financial results based on international financial reporting standards”. NEUROQUANTOLOGY. №20 2022/9. <http://www.neuroquantology.com/>

